

Viczián Zsófia

„ABBAN A HELYZETBEN VOLT TRAGIKO-KOMIKUM”

A kitelepítésről személyes perspektívákból

Az 1951-es budapesti kitelepítések története máig egyik kevésbé ismert fejezete a 20. századi magyar történelemnek. Meglehetősen késéssel, hatvan évvel az események és húsz évvel a rendszerváltás után emeltek az áldozatoknak emlékművet, és a könyvpiac sem hemzseg az egykori eseményeket részletesen feldolgozó történelmi munkáktól.

Az alábbiakban három dokumentum közzétételével igyekszünk hozzájárulni a téma ismertebbé tételéhez. A három szöveg három eltérő időpontban és műfajban keletkezett, de mindháromban azonos a személyes perspektíva jelenléte. Ezek a dokumentumok talán segítenek közelebb hozni a történelmi események hétköznapiságát, személyes életre gyakorolt hatását – és egyúttal szórakoztató, elgondolkodtató olvasmányok is.

„Most tehát burzsuj lettem”

Az első dokumentum egy korabeli, 1952-ből származó levél. Szerzője nem ismert, a kis lapra körmölt sorok tulajdonképpen csak véletlenül kerültek abba a levéltári anyagba, amelyet Malán Mihály neve alatt őriznek.¹ Malán felesége és kitelepített szülei rendszeresen leveleztek.² Egy 1953. január 1-jén kelt levélbe illesztve küldi el ezt az írást Albán Imréné a lányának, megjegyzésként hozzáfűzve: ez Sztankó bácsi utolsó levele.³ A „Kedveseim!” megszólítás felett 1952. októberi dátumot találunk: sajnos nem tudni, hogy miért nem adta fel a postára akkor. Rövidítve a cím is rajta van: valószínűleg a József Attila út 4-es szám alatt lakott írója ekkor.⁴

A levél egy idős ember híradása arról, miképpen él a kitelepítés körülményei közt. Beszédese a leírásai, sőt kis vázlata is, melyben bemutatja aktuális lakóhelyét. Meglehetősen kiszolgáltatott helyzetben van: se elegendő tüzelője nincs a tél előtt, se egészségi állapota nem kielégítő. Bizonytalanságban, fenyegetettségben él, túlél, igyekszik az adott körülmények között eligazodni. Dolgozni nem nagyon tud eljárni, az általa említett kisebb mezőgazdasági munkákból bevétele alig van – igaz, talán nyugdíját mégis

¹ Malán Mihály antropológusprofesszor iratai, Budapest Főváros Levéltára, XIV. 91.

² E levelezésről részletesen lásd VICZIÁN Zsófia: „Régen lev. lapokon láttam ilyent”. *Levelek a kitelepítésből Budapestre*, Budapesti Negyed 68. (2010. nyár), 162–180.

³ A kézírással írt név nehezen olvasható, a levél végén pedig nem szerepel aláírás. Ezzel a vezetéknevvel a kitelepítés rendelkezésre álló adatbázisaiban nem sikerült azonosítani egyetlen személyt sem.

⁴ A levélből nem derül ki, hogy szerzője hol lakott. Albánékat Újfehértóra telepítették ki, utóbb laktak Tímáron és Rakamazon is.

kapja, mert a kosztért fizet. Olykor a gyerekek tanításával, korábbi mezőgazdasági ismeretei átadásával próbálja magát hasznossá tenni. Megtudjuk róla, hogy megjárta az I. világháborút, és hogy jó ideje agglegényéletet él.

A levél igazi érdekessége azonban mindezekben a tényeken túl a nyelvezete. Utalásai, szövszerkezetei, hasonlatai művelt emberre utalnak. Azonban mintha a levelet nem érezné témájához illő műfajnak: többször is szabadkozik, hogy ilyen trécselésre való témákkal tud csak szolgálni. De éppen mivel a nagyon hiányzó szóbeliséget pótolja a levélírással, sokat megőriz annak játékos, tréfálkozó modorából. Szarkazmusával egyúttal talán tompítani is szeretné a leírtak élet – a levél mégis éppen ettől a kedélyes modorban elmondott kitaszítottág-élménytől válik igazán tragikussá.

„A mezőn tűzokok is voltak”

A második dokumentum egy emlékirat (részlete). Szerzője, Nagy Lászlóné a családja számára szedte össze egykori emlékeit *Családunk küzdelmes évei* címmel.⁵ A „küzdelmes évek” a II. világháborútól az ötvenes évek végéig terjedő időszakot ölelik fel. Valószínűleg a rendszerváltás környékén született az írás, bár a végén 2001-es dátumot találunk, ami arra utal, hogy a tágabb rokoni kör kérésére ekkor küldte el visszaemlékezését. A szöveg címzettje a család, a leszármazottak, célja számukra egyfajta tanulság megfogalmazása.

Nagy Lászlóné kiskamaszként éli át a kitelepítést három testvérével és szüleivel együtt. Elbeszélésében nagyon jól látszanak azok a fő fordulópontok, amelyek általában a hasonló sorsesemény-leírásokban is felbukkannak. Hozzá hasonlóan szinte minden emlékező részletezi a kitelepítési határozat kézhezvételének körülményeit, a megszabott 24 órás összehajtogatási idő történéseit, a hosszadalmas vonatutat, a beszállás pillanatát és az első munkanapot. A későbbi történetmondások aztán sokkal nagyobb időtávokat, hónapokat, éveket fognak át, csak akkor lassítja vissza az elbeszélés ütemét szinte percről percre lépő aprólékosságúvá, amikor valamilyen rendkívüli eseményt – például egy éjszakai rendőri ellenőrzést – mesél el.

A szöveg emellett a változatos elbeszélői időstruktúra mellett is tulajdonképpen inkább tárgyilagos, nagy érzelmi hullámzás nem jellemzi. A megpróbáltatások leírása mellett is érződik rajta – sok hasonló visszaemlékezéshez hasonlóan – a városi ember rácsodálkozása a természetre, a paraszti kultúrára. Szép napfelkeltékről, hajnali harmatról, tűzokokról, takaros parasztudvarról emlékezik meg. Ugyanakkor igyekszik éreztetni azt is egy-egy idézett félmondattal, jellegzetes szófordulattal, hogy milyen idegenül mozogtak ők és sorstársaik ebben a világban.

Nagy Lászlóné az első napok-hónapok utáni időszakot „nyugodt időszaknak” írja le, amelyet csak olykor zavarnak meg rémhírek. Beszámol a helyben kiépült kapcsolatokról,

⁵ Az emlékirat a család tulajdonában van.

barátnőkről, és azokról, akik a hatalom ellenőrzését kijátszva segítenek nekik: az orvostól, a papnéról, a tanácsstikárról. Pedig a tények akár tragikus elbeszélést is indokolhatnának: apja idősebb, beteges, nyugdíjától megfosztott ember, anyja hét közben távol dolgozik tőlük (otthon pedig egy 4, egy 11 és 13 éves gyerek várna), ezért órá hátrul gyerekként is a háztartás gondja, nem tanulhat tovább, holott jó tanuló. De az emlékirat célja nem a szenvedéstörténet, hanem a „gondviseléstörténet”, hiszen ez az a tanulság, amit a család számára közvetíteni szeretne.

„Ezen csak nevetni lehet, sírni nem érdemes”

A harmadik dokumentum egy 2005-ben készült hosszabb életút-elbeszélés részlete. A kutatás eredeti koncepciója alapján olyan emlékezőket kerestünk meg, akik nemesi vagy középosztályi származásuk miatt szenvedtek valamilyen üldöztetést a Kádár-korszakban.⁶ Időközben kiderült, hogy az élettörténeti interjúkban – bármennyire is szeretnénk volna – éppen a Kádár-korszakról kevés szó esett. Ez az időszak már legtöbbször a „kifutás” időszaka volt, a sorsot fordító, és ezért részletesen elmesélt események: egyrészt a világháború körüli üldöztetések, másrészt az 1951-es kitelepítés még az említett korszak előtt zajlottak.

A nemesi vagy középosztályi származással való szembesülés sok élettörténeti elbeszélés tárgyát képezi. Ritka az a jelenség, hogy a család elhallgatta volna gyermekei előtt a származásukat – rendszerint ezt nem is nagyon tehettem meg –, de olykor erre is találhatunk példát.⁷ Gyakoribb az, hogy a II. világháború körül született fiatalok, akik már nem tapasztalhatták meg az életmódban is kifejeződő középosztálybeli státust, hiszen a háború alatt és után szüleik szinte mindent elveszítettek, a család szóbeli „legendáriuma” (és a szokások, nyelvhasználat, nyelvtudás, viselkedés stb.) révén értesültek az ősről és a (nemesi) származáshoz kapcsolt pozitív erkölcsi és kulturális értékekről. Sokan közülük legélesebben a kitelepítésben találkoznak az „osztályidegenség” negatív sztereotípiáival. Ezek a szembesülés emlékezetes pillanatai.

Van, aki azt meséli el, hogy éles reflektorfényben kellett a helyiek előtt elvonulnia, hogy azok lássák: ők a nép ellenségei. Hasonló mozzanatra ismerhetünk az itt közölt szövegben Gy. Ágnes esetében is: neki az iskola tornatermében kellett feszengenie – ráadásul tornaruhában – a helyi fiúk pillantásainak kereszttüzeiben.

⁶ A kutatás Kovács Éva vezetésével megvalósuló, a Kádár-korszak kommunikatív emlékezetét feltárni kívánó OTKA-kutatás, melynek eredményeit a *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben* című kötet foglalja össze (MTA Szociológiai Kutatóintézet – 1956-os Intézet, Budapest, 2008). Az interjút e cikk szerzője készítette.

⁷ Benyovszky Mórincé az *Arisztokraták I.* (szerk. Adonyi Sztancs János, Budapest, 2006) című kötetben többször is leszögezi, hogy ők így védekeztek a kor hátrátételeivel szemben – a szembesülés pillanata gyermekeik számára a középiskolai felvételi volt.

Gy. Ágnes is gyerekként vészeli át a háborút, majd a kitelepítést is, a megpróbáltatások a tanulóéveire esnek. A nyolc általánost ő is már a kitelepítésben fejezi be, utána azonban fel sem merülhet, hogy továbbtanuljon. Nemcsak származása miatt, hanem azért sem, mert ő válik a család fenntartójává, ő az, aki a legkönnyebben kap munkát. Azt otthonról hozott kulturális tőkéje megvan – de épp ez az, ami miatt aztán rögtön kellemetlenség éri, amikor gépírónői álláshoz jut 16 évesen. Rakodómunkás lesz évekig, és csak munka mellett sikerül huszonévesen érettségét szereznie.

Gy. Ágnes elbeszélésének egyik, többször visszatérő kulcsmondata ez: „nem a kitelepítés volt nehéz, hanem az utána lévő tizenöt év”. Mivel az eredeti kutatói megkeresés a teljes életút elbeszélést kérte, ezért ő nem pusztán a kitelepítés vagy a „küzdelmes évek” bemutatását tekinti céljának, hanem azt is, hogy megmutassa a következményeket, a kitelepítés elhúzódó hatásait. Éppen ezért érdemes ezeket a részleteket is közölni, hiszen általuk érthető meg, hogy mit jelentett az egyéni élettörténetek alakulásában – tanulásban, álláskeresésben, lakhatásban vagy akár az emberi kapcsolatok szintjén – a kitelepítésben eltöltött néhány év.

Elbeszélésmódja rendkívül szórakoztató, változatos, humoros, a történeteken érződik, hogy már előszóban csiszolódott sztorikról van szó. Ő is megemlékezik azokról a fordulópontokról, amelyekről Nagy Lászlóné, csak sokkal részletesebben, ugyanakkor szinte novellisztikus tömörséggel: a kitelepítési végzés kézhezvételénél a kicsit szenilis nagymama a főszereplő, az első munkanapnál pedig a változatosan öltözött úriemberek, akik kezecskéket csókolnak ismerőseiknek a földek közepén... Különleges érzéke van ahhoz, hogy a helyzet abszurditását kiemelje, és ezen keresztül érzékeltesse tulajdonképpeni tragikusságát is.

Gy. Ágnes felveti a kitelepítés bevezetőben jelzett megkésett emlékezetének problematikáját is. Ezt a kérdést a legtöbb emlékezőhöz hasonlóan ő is a zsidóüldözések, a holokauszt emlékezetéhez viszonyítja. Érzékeli, hogy kitelepítés-történetek eddig nem nagyon jelentek meg a nyilvánosságban, azoknak valahogyan nincsen súlya, nincsen igazi közmegegyezéssel „tragikuma”. A holokauszt emlékezete viszont egy évtizedek alatt kiforrott, nagyon erőteljes paradigma. A rendszerváltás után ez intenzív módon jelent meg a magyar közéletben, és hamar megteremtette a maga intézményrendszerét is, míg a kommunizmus áldozatairól való megemlékezés csak sokkal nehezebben, politikailag sokkal terheltebb módon bontakozott ki. Innen tehát egyfajta jogos féltékenység – de a féltékenységet sok elbeszélőnél (így Gy. Ágnesnél is) valamilyen megfoghatatlan büntudat is színezi, miközben nem tudják egészen tisztázni, mennyiben felelős az ő társadalmi rétegük a történetekért.

A kitelepítés bűnhődés volna? Akkor mi is a bűn? Ez foglalkoztatja az emlékezőket is, sőt talán nem túlzás állítani, hogy az első dokumentumként közölt levél bevezetőjében annak írója emiatt járja körül olyan terjedelmes alapossággal egy banális bűnösség (nevezetesen a késedelmes levélírás) kérdését. Az 1951 nyarán kézbesített kitelepítési végzéseken nem szerepelt indoklás. Az okirat csupán közölte két 1939-es rendeletre hi-

vatkozva, hogy „Budapest területéről azonnali hatállyal kitiltom”, és lakhelyül a kipontozott helyre beírt községet jelölte ki. „A kitiltás következtében megüresedő lakását” pedig itt egy 1948-as rendeletre hivatkozva „igénybe veszem, lakását 24 órán belül átadni köteles”. A hivatkozott rendeletek nem igazították el az érintetteket a *miért* kérdésében, csupán azt válaszolták meg, *milyen alapon* történt az intézkedés. A rendőrhatalóság „azokat a személyeket, akiknek bizonyos községben vagy az ország bizonyos részeiben való tartózkodása a közrend és közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos vagy gazdasági okokból káros”, lényegében internálhatták, de legalábbis felügyelet alá vonhatták. A kitelepítettek a végzés kézhezvételekor ennyit tudhattak.

A megokolatlanság sok emlékezőt arra késztet, hogy – az irracionálist magyarázandó – valamilyen „bűnt”, kimondva vagy kimondatlanul, mégis megjelöljön. Mintha a kitelepítés vezeklés volna a holokauszt miatt – de épp ezért érzi például Gy. Ágnes is méltánytalannak, hiszen személyesen nem bűnös, nem tud büntudatot érezni. Sőt a saját szenvedése mintha időben lezáratlan volna, hiszen az hosszabb ideig tartott, generációkon áthúzódó hatása van, és főleg: még szimbolikus jóvátétele sincs. A külső szemlélőkben pedig, akik nem voltak érintettek ebben a történetben, úgy tűnik, mintha gyanakvást keltene a megokolatlanság. A közgondolkodás társadalmi igazságérzete mintha azt sugallná: valamit azért csak kellett tenniük, ha ennyire megbűnhődtek, ha elvették mindenüket, ha elűzték őket, ha ellehetetlenítették évtizedekre az életüket.

A bűn megfogalmazatlansága a feloldozást is megnehezíti. Mivel a kitelepítés bírói ítélet nélkül történt, ezért az nem jelentett priuszt, nem kellett rehabilitálni a kérelmezőket. Ahogy Széchenyi Kinga, a téma egyik legteljesebb összefoglalását nyújtó kötetnek szerzője fogalmaz: „A rehabilitáció szükségtelenné nyilvánításával elismerték a meghurcolások törvénytelen voltát, de megkerülték a jóvátétel szükségességét.”⁸

Az 1951-es kitelepítések emlékezete tehát máig nem elrendezett ügy.

Dokumentumok

I.

952. X. 18.

P. J. A. u. 4.

Kedveseim!

Büntudatnak, lelkiismeretfurdalásnak, vagy nem tudom minek nevezem azt a kellemetlen érzést, ami olyankor fog el, amikor valakivel szemben olyasmit követtem el, amit fenntartás nélkül helytelennek tartok. Szeretném ugyan jóvá tenni,

⁸ SZÉCHENYI Kinga: *Megbélyezettek. A kitelepítések tragédiája*, Kráter, Pomáz, 2008, 266.

próbáltam ki, de a szakszerű leírásból látható, hogy nem holmi ostoba perpetuum mobile, hanem jól át- és meggondolt haditerv a téli hideg szabályozására, vagy talán teljes elriasztására. Bár e korszakalkotó találmányom még nincs patentírozva, szűkszavúságodat ismerve, megkockáztattam az ismertetést. Azt mondhatnád: ott a búbos, az a közhasználatban már bevált, minek akkor az újítás mindenáron? Igazad van, de a búbos 2 nap alatt elfogyasztaná a készletet, hát ezért kell az újítás. Csak azt nem tudom, hogy a testem nem lesz-e libabőrös? Azt utálom.

4., Talán a felsoroltaknál is nagyobb az az előny, hogy egyedül lakom. Ezt a foglalkozást már 30 év óta űzöm s az utolsó 1 év folyamán nehezen nélkülöztem. Egyetlen hátránya az, hogy nem helyben van az étkezde. Nem látok sötétben semmit, ha eső és sár van, akkor a lámpa sem használ, minden egyszínűvé válik. Van ugyan járda ebben az utcában de csak 70cm széles, jobbról balról feneketlen sár, a kövek között akkora rések, hogy a cipőm jól belefér s így bárhol megyek nem kerülhetem el, hogy a sár ne foglaljon el minden ki nem töltött helyet a félcipőmben. Így aztán a reggelit elalszom, este pedig inkább nem eszem, mintsem hogy a csúszós sárba esve lágy karjait Morfeuszénak hívén reggelig azon töprengjek, hogy valóban a sárban vagyok-e, vagy a hasonló meleg ágyamban. Most jön az új lakás ötödik főelőnye, amiről azonban majd legközelebb írok, mert már erősen sötétedik és betűimet már alig látom.

No végre süt a Nap, folytathatom. Fő előny az, hogy a gazdámék nem haragszanak rám azért, mert lakószobájukból kitűrtam őket. Tudják, hogy nem örömmel tettem, hanem parancsra. Mióta itt lakom talán egy nap sem múlt el úgy, hogy ne kaptam volna valamit tőlük. Ugyan nem vagyok rászorulva, de bizony néha „jól jön” tartalmasabb étel, mert F.-ék már minden eladhatót pénzzé tettek, az pedig elfogyott. F. az anyósa volt birtokán folyó építkezéseknél segédmunkás. Megfeszített munkával sem tud havi 650-700 Ftnál többet keresni, ebből fizeti az üzemi ebédet az 5.50, a vasúti költséget és a dohányzást s így alig marad több havi 450 Ftnál, amiből 7 tagú család élelmét, ruházatát és 2 kis iskolás gyerek iskolai kiadásait fedezni kell. Én havi 280at fizetek, kivülem még egy magányos dep. nő nap tőlük ebédet havi 150ért. A két kosztos járulékaival együtt tehát kb. 900 Ftból kell 9 embert ellátni. A nyáron F.-né elmebajos lett, de hála Istennek felépült, más efféle bajok is adódnak. Bizony kissé szűkösen élünk. A gazdámék „sors üldözött rendes embernek” mondanak és a napokban azt mondták, hogy sajnálva látják koplalásomat és látván, hogy nem válogatok, hát felajánlották, hogy „nem a pénzért, hanem csak szánalomból befogadnak családtagnak, mert ők kosztost sohasem tartottak”. Ha nem akarom F.-ékat elhagyni, akkor ők adnak félösszegért reggelit és vacsorát, így nem kell a sötétben botorkálnom. Ugye jó emberek? Én ezt az utóbbi megoldást akarom választani, hogy mindkét jóakarómnak engedelmeskedjem. F.-éknél szándékozom ebédelni 150ért, ott napvilágnál a házkörüli munkát és a gyerekek oktatását elvégezni és itthon reggelizni és vacsorázni.

Itt tavaly az amerikai szövőlepke nagy károkat okozott, ősszel alig volt már levél a fákon. A tanács ugyan elrendelte az irtást, de talán én irtottam el a legtöbbet. Magyaráztattam az embereknek a fenyegető bajt. Talán a tanács 2000Ft büntetéssel fenyegette meg azokat, akiknél hernyókat találnak. Én főleg az iskolás gyerekeket uszítottam tavasz elején a kibújó fehér lepkékre. Fő segítők voltak azonban a verebek. A hernyók tényleg nem tudtak úgy elszaporodni. Augusztus és IX. folyamán a nem dolgozó dep.-tak közül vagy 40-50 pasast a tanács a község tulajdonát képező útmenti eperfák tisztítására rendelt ki. Ugyan kosztot nem kaptunk, de azért becsületesen dolgoztunk. Most alig van kissé fertőzött fa. A baj tehát leküzdhető, csak akarni kell.

A kamilla és mályva után szederlevél gyűjtés volt itt, abban részt vettem. Az ideai hajtásokról egy rántással leszakítható minden levél, a tüskék még nem veszélyesek, de én mégis egy rossz kesztyűvel működtem. 1kg=80 fillér, óránként 2kgot tudtam szedni. Sajnos ez csak 1 hétig tartott. Azután bűdösbürök levélszedésre került sor, ez is csak pár napig tartott, későn tudtam meg, nem szerepeltem. Majd kagylóhéjakat gyűjtöttek. Ebben sem vettem részt.

Azt talán írtam, hogy a lakótársam felesége eltűnt. Pár hét előtt Pestről kapott a férje hiv. értesítést, hogy az asszony gázzal öngyilkos lett. Nem bírta a falusi életet, a barátnőjénél rejtőzködött, mikor a felfedezéséről értesült, elmenekült oda, ahonnan nincsen többé visszatérés. Férjét nem engedték a temetésre.

A vörös-sárga csillag a Mars uraság volt, most kb. 7 órakor Jupiter úr fényeskedik.

Érdről további hírt nem kaptam, de ezt érhetőnek találom, mert a szomszéd most kb. 3200 □ól kert munkáit látja el egyedül, nekem 1000 is sok volt.

Végtelenül örülök annak, hogy Ábrahám barátom észretért és Sára helyett egy gyönyörű Ilonkát választott élettársul, Isten éltesse őt jó egészségben, de Matuzsálemet is legalább addig, amíg újból szerettei körében a valóságban is kezeit csókolhatja.

II. Családunk küzdelmes évei

1951. június 18. reggel öt óra, csengetnek!

Apám nyit ajtót, álmosan ébredtünk, de egyből kiment az álom a szemünkből a szomorú valóságra, hozták a kitelepítési végzést.

Másnap reggel jönnek értünk, 24 órát kaptunk a pakolásra, aztán visznek Mezőberénybe. Elővettük a térképet, örömmel láttuk, hogy rajta van, tehát nagy község, nem tanya, a kitelepítés cédula is fehér, ez enyhébb, mint a piros.

Reggelre a lakás kiürült, mindenki vitte a bútort a szomszédok közül, amit tudtak, elhelyeztek megőrzésre. Volt, aki később megvette, volt ahol feledésbe merült a sorsuk. Mariska néni ebédet is hozott nekünk, igazi jó szomszédok voltak.

Reggel megjött a teher kocsi, már volt rajta egy másik kitelepített család, igen el voltak keseredve, sírtak. Mi gyerekek nem fogtuk fel a helyzet tragikus voltát. Az egyik külvárosi pályaudvaron tettek vonatra. személykocsikban utaztunk, gondos őrizettel. Már a vonaton szüleim ismerősöket fedeztek fel. Lilla húgom a vonaton nyugós volt, azt mondta: „menjünk haza”, a felnőttek megjegyezték: „de hol most a haza”?

Cegléd felé vittek. A vonat lassan dőcögött és sokáig ácsorgott. Útközben nem volt szabad leszállni a vonatról.

Amikor Szolnokra befutott, sípjelet adott le. Az egyik katonaviselt megdöbbenve mondta:

A mindenit! D betűt sípolt (deportáltak).

Este kilenc óra tájban érkeztünk meg Mezőberénybe. Az állomáson volt kút, ihattunk vizet. Szép meleg nyári este volt, a telihold fényesen világított az égen. Lefeküdtünk az árok mellé és ott aludtunk reggelig. Hajnalban gyönyörű napsütésre ébredtünk. Reggel Anyámmal mi bementünk a megjelölt címre Petőfi utca 11. alá, ahová a kitelepítésünk szólt.

A háziasszony kétségbeesetten és erélyesen tiltakozott az invázió ellen, hogy őnála már három család van, többet nem vállal. Mi gyerekek ott maradtunk, a háziasszony kiment a pályaudvarra Anyával, hogy tiltakozzon az ott intézkedő tanács-tagok előtt. Azok rögtön elintézték:

Hát akkor menjenek szembe a nyolcasba, Braun Samuékhoz!

Bútoraink is föl voltak pakolva, így Apa is a kocsin jött a háziasszonnyal, Anyával és a bútorokkal, kinyitották a 8-as számú ház zöld kapuját és megérkeztünk.

A háziasszony, az öreg Braun néni láthatólag kellemetlenül lepődött meg, de rögtön kijelölt számunkra egy udvari szobát, meg egy nagy konyhát. A szobában ugyan egyenlőre egy pulyka volt a kicsinyeivel és így első éjszaka egy kamrában aludtunk. Délután megérkeztek az újabb kitelepítettek: Fleischmann Ottó a feleségével. Öreg házaspár, már mindketten hetvenen fölül. Az udvar nagyon szép volt, látszott rajta a sváb nagygazdák régi jó módja. Kitakarítottuk a szobát és berendezkedtünk.

Négyen voltunk testvérek, Ida 14 éves volt, kitűnően tanult, ősszel gimnazista lett volna. Én 12 éves múltam, öcsém 10 éves, Lilla pedig 3 éves volt, éppen a születésnapján érkeztünk meg új lakásunkba. Reggel lehetett menni dolgozni a gazdaságba borsót szedni. A gépállomásról reggel 4-kor indult a traktor. Nem volt kötelező a munka. Mi Anyával és a testvéreimmal kijártunk borsót szedni, húgomra Apa vigyázott. Ő 66 éves volt és magas volt a vérnyomása és a lába is fájt. Otthon mindent megcsinált, amit tudott, stoppolta a lyukas zoknikat, főzött, stb. Egy dolog nagyon bántotta: hogy a gyerekek nem tanulhattak. (Később mind a négyen érettségiztünk, kettő közülünk mérnökként végzett.)

Hűvösek voltak a reggelek, de a hajnali napkeltét nagyon szerettem. A vontató 10-15 km-t dőcögött, míg megérkeztünk, néhány órát dolgoztunk, aztán reggeliztünk, fekete pótkávét és szózott szalonnát vagy lekvárt kaptunk kenyérrel.

A borsóföldön a gaz ellepte az embert, nagyon jól el lehetett bújni benne. Mi gyerekek gyerekbrigádban dolgoztunk.

Volt, aki pihenésképpen kiült, lefestette a borsó szedését, művészi kezei jobban tudták az ecsetet fogni, mint a borsót nyűni. Gábor bácsi volt a vízholdó. 83 éves volt. A föld szélén hadonászott a botjával és kiabálta „Ki parancsol vizet?” Aki szomjas volt, odament inni.

Amikor a hajnali harmat felszáradt, más munkára irányítottak bennünket. Az ebédet kihozta az ebédes kocsi. Sokszor volt tarhonyás krumpli. Estére megjött a vontató értünk. Néha otffelejtettek, ha más dolguk volt, de nem sokszor, általában estére hazaértünk.

Borsó szedés szezonya után kaprot arattunk. Sarlóval kellett levágni a magnak való kaprot, csomóba rakni és spárgával összekötni.

A kévekötésnél az egyik hölgy megkérdezte: „Tanító úr kérem, másnira kell kötni?” Kovács tanító úr volt a felügyelőnk iskolai szünetben. Roppant jóakarátú volt irántunk.

A társaság nagy részének fogalma sem volt a mezei munkáról.

A mezőn tűzokok is voltak, esténként láttuk őket.

Egyik éjjel jöttek ellenőrizni, hogy megvagyunk-e?

Végigkopogott a csizmák talpa az udvaron (még ma is hallom) dobogó szívvel vártuk, most mi lesz?

Zörgettek. Apám kinyitotta az ajtót. A rendőr rámordult: „ki maga?” Apa szó nélkül elővette a kitelepítési végzést, olvassa el, mondta. „Hányan laknak itt?” – hangzott a következő kérdés. Számolja meg, mondta Apám. Zseblámpával a szemünkbe világítottak, azután mivel mind megvoltunk, elmentek. Bő két évig tartott a kényszerlakhelyhez kötöttség, kb. kétszer jöttek éjszaka.

A falu határát nem volt szabad elhagyni engedély nélkül. Mi gyerekek azért elmentünk Békéscsabára, amikor a testvérünk a kórházban volt.

Ősszel Laci és én iskolába jártunk. Nagyon szerettem a berényi iskolát és az osztálytársakat. Nagyon jó tanáraink voltak. Az ének tanárunk többször behozta a hegedűjét és a Bánk-bánból énekelt.

Ekkor még sok gyerek járt templomba, nagy részük református volt. Apa beíratott hittanra. Aki nem volt beírva., azt kiküldték, egy tanár beült a hittan órákra és hallgatta. Az utolsó hittan órán Lipcsei Gábor református lelkész arról beszélt, hogy régen a keresztények vére mag volt. Ha üldözik is azokat, akik hisznek, a hitet nem lehet megsemmisíteni.

Az 1952-es évben Anya és Ida leszerződtek az állami gazdaságba és csak hétvégén jöttek haza. Az iskolából hazajöve nekem kellett az ebédet befejezni, amit Apa előkészített, félig megfőzött. Megebédeltünk és elmosogattam. Leckét írtam és mentem játszani a barátnőmhöz. Ő kitűnő tanuló volt, és addig nem játszott, míg jól nem tudta a leckéit. Így sokszor kikérdezte a leckét tőlem is.

A nyugodt életet nyugtalanító hírek zavarták.

A pestiek ássák a saját sírjukat, amikor siló gödröt ásattak velük. Visznek tovább Szibériába.

Aztán jött a békekölcsön jegyzés „önkéntes” alapon. Az embereket behívták a tanácsra és fenyegetésekkel kényszerítették őket, hogy jegyezzen ki ötszázat ki többet, még ezer forintot is.

Nekünk szerencsénk volt, Apámat az elején hívták be, és amikor megkérdezték, hogy mennyit kíván jegyezni, azt felelte: Tavaly száz forintot jegyeztem, most megemelem száz százalékkal. Akkor szó nélkül belenyugodtak.

Apám békés természetű ember volt, Istenben bízott. Mikor elégedetlenkedtünk, intett bennünket, elégedjete meg és adjatok hálát Istennek, hogy még mindig volt fűtött szobátok, ruhátok és ennivalótok. Nagyon szerényen éltünk, 1951. októbertől a nyugdíjat is megvonták.

Isten gondoskodó szeretetét sokszor megtapasztaltuk. Az orvos többször küldött ennivalót, késő este, sötétben, hogy meg ne lássák. A papné is hozott ünnepi kalácsot. Befejeztem az iskolát, elég jól tanultam, de X-es volt a származásom, sehova sem vettek föl 1953-ban. Jártam kapálni az állami gazdaságba.

Nővérem megpróbált gyors- és gépíró iskolába beiratkozni, a tanácstiktártól kért javaslatot, azonban ő írt egy levelet, hogy ne vegyék fel. A tanár mondta, szerezzen a munkahelyéről egy pecsétes írást és akkor fölveszi. A bérelszámoló adott neki javaslatot, a tanár összetépte a tanácstiktár levelét és fölvette. [...]

Legtöbbünknek az a feladatunk, hogy tegyük szebbé a körülöttünk élők életét. Ha szegények is vagyunk, de a jó szó is vidámmá teheti az embereket.

Nagy Lászlóné

Budapest, 2001. március 3.

III. (Életútinterjú-részletek, Gy. Ágnes, 2005)

[...] És akkor hazajöttünk, mert a nagybátyám azt írta, hogy itt már választások vannak és itt most már normalizálódik az élet és jöjjünk haza. Hazajöttünk, és aztán jött a 48–49, hát nagyon „normális állapot”. Anyám elment cselédnek egy ilyen újjgazdaghoz, azt hiszem, zsidók voltak, de rendes emberek voltak itt a Naphegyen, apám meg csaposnak Csepelre. Semmiféle munkát nem kaptak persze, aztán nagy nehezen műszaki rajzolóknak felvették, mert ő katonai műszaki főiskolát végzett. És akkor 51-ben volt a kitelepítés. [...]

A bátyámat elvitték muszosnak [munkaszolgálatosnak]. A háború után volt ez, a háború előtt voltak a zsidók, azokat vitték ilyen munkaszolgálatosnak, háború után pedig hát ilyen kulágyerek meg középosztálybeli gyerekeket meg ilyeneket,

akiknek nem adtak fegyvert, csak ásót és ott dolgoztak. Ott két évig volt ilyen muszos katona, míg mi ki voltunk telepítve, úgyhogy ő nem volt kitelepítve.

És akkor jött életem nagyon kedves szakasza, mert azt rettentően élveztem, ötvenegyötől ötvenháromig, '53 őszén jöttünk haza. Akkor az embernek mindenét elvették – hát nem volt amúgy se sok, mert két hátizsákkal jöttek Németországból haza, úgyhogy majdnem mindent előlről kellett kezdeni, de mégis volt már egy lakás meg minden. Hajnalban, amikor jöttek értünk becsöngetni, mi már számítottunk rá. Én akkor végeztem a hetedik általánost. Hajnalban tényleg csöngettek és nagymama, gondolom, mivelhogy az ő szobája közelebb volt, szóval ő hamarabb kiment és átvette. Hát olyan hetvenöt éves volt a nagymama akkor, nem volt rajta szemüveg, csak annyit látott, hogy végzés, határozat, kitelepítés, ezeket a szavakat, és felébresztette apámat, mert nagyon korán volt még, gyere gyorsan, kelj fel, megjött a kivégzési határozat. És olyan világ volt, hogy senki nem csodálkozott volna, kivégzési határozat, és hát apám olyan nyugodt ember volt, felült, azt mondja, nézi, hát végzés, hát kitelepítési! Jaj de jó, hát egész nap annak örültünk, az egész család, hogy csak kitelepítés és nem kivégzés.

És „sima” kitelepítés lett, ami azért nem volt olyan nagyon vidám mindig, mert azért majdnem huszonnégy óráig tartott az út, mert lemeszelt ablakok voltak, nem lehetett kiszállni, dög hőség volt. Azért nem marhavagonba mentünk, hanem fapadoson, és ötven kilót lehetett vinni, azt hiszem, személyenként, igen, úgyhogy az nem volt annyira kevés. Mi egy parasztházba kerültünk, egy ilyen lesöpört padlású kulákhöz, Wágnernéhez, egy özvegyhez, az ilyen német negyed volt. És akkor ott laktunk, rögtön elkezdünk dolgozni már másnap, mert hát valamiből meg is kellett élni, meg kellett is dolgozni, a nagymama nem, de mi hárman igen. Vittek ki a földekre. Az még nagyon komikus volt az elején, hogy hát ezek általában városi emberek voltak, középosztálybeli bíró, meg egy miniszter, meg katonatisztek, földbirtokos is, de hát akinek már nem volt nagyon birtokuk. Szóval egyedül a földbirtokosnék értettek valamelyest a földhöz, a többieknek fogalmuk sem volt róla és főleg azt nem tudták, hogy hogyan kell öltözni, úgyhogy volt, aki vadászruhában ment férfiak közül, volt, aki pizsamában, nem tudták, hogy hogy kell felöltözni a földekre, úgyhogy nagyon komikus volt az elején.

Az egyik tanyáról tereltek bennünket Hosszútelekről, aztán egy másik faluból levő kitelepítetteket is, mert akkor kezdődött az aratás. Ez július 19. volt, így összeszetereltek, hogy hát most dolgozzunk, meg a másik oldalról is jöttek. Akkor egyszer csak találkoztunk és csomó közös ismerős volt, férfiak, nők. Akkor még csak hat évvel azelőtt volt a Horthy-világ. Összecsapták hát a bokájukat, kezét csókoltak, mi meg néztük, hogy meg vannak ezek örülve, hogy itt kezét csókolnak!

Akkor elkezdünk dolgozni, és ott voltunk, és én akkor ősszel ott mentem iskolába. Heten voltunk az osztályban pestiek és akkor nyolcadikba oda jártam.

Hát volt egy kis megaláztatás itt-ott, a tanároknak néha ki volt adva azért. Mivel én rövidlátó voltam, az első padba ültettek és erre emlékszem, hogy egyszer énekórán nagyon zajongtunk és akkor bejött egy öreg énektanár és akkora pofont adott, hogy majd leesett a fejem. Én speciel nem is zajongtam, mert valamit írtam. Mondtam otthon, hogy hát azért ez nagyon igazságtalan és mondtam apám, hogy hagyd a csudába, ez nekik ki van adva, elveszíti az állását, a kenyérét. Ilyen világ volt.

Egyszer az a hét kitelepített lányt összehívták. Akkor még külön voltak a fiúk, nem volt koedukáció, az egyik épületbe voltak a lányok, másikba a fiúk. Akkor tornaórán bennünket tornaruhába átvittek a fiúkhöz. Ez egy rettentő nagy szégyen volt valahogy, hogy tornaruhában: a fiúk ültek ott a tornateremben a fal mellett, mi meg ott álltunk velük szemben heten. És akkor elkezdte a tornatanár, az igazgatóhelyettes is volt, hogy nézzétek meg ezeket, ezek azok a kapitalista kizsákmányolók, mindent mondtak ránk, akik a Váci utcán sétálnak miközben ti és a ti születek itt izzadva dolgoznak, hát ez a süket Rákosi szöveg. És így mellettem állt a Némethi Orsi, arra emlékszem, magas szőke lány volt, megkérdeztem tőle: te tudod hol a Váci utca? Én budai gyerek voltam, életemben nem jártam a Váci utcában. Szóval mi voltunk a kizsákmányoló, gaz, a fene emlékszik rá, hogy miket mondtak. Az egyik lány elkezdett sírni, hát mondom neki, hülye vagy te, ezen csak nevetni lehet, sírni nem érdemes. Így hát a fiúk megtudták, hogy mi ilyen gaz kizsákmányolók vagyunk, aztán visszamentünk.

Így telt a nyolcadik és utána természetesen hiába jelentkeztem a gimnáziumba Békéscsabára, először is nem volt szabad elhagyni a falut, másodsorba nem lehetett tanulni, így aztán dolgoztam. A kitelepítés után aztán sikerült elvégezni egy gyors- és gépiró tanfolyamot, úgyhogy abban az évben nem dolgoztam, ami ritkaság volt. Akkor tizenöt éves voltam. Előtte viszont már dolgoztam rendszeresen, már volt munkakönyvem is, a kitelepítésben mindenféle földmunkát, vízfordást bíztak ránk. Télen nagyon nehéz volt megélni ott, mert nem volt munka, a szüleimnek egyáltalán nem volt. Én viszont hallottam, hogy valami gubótisztítás vagy mi volna. Ahhoz viszont munkakönyv kellett. Én már akkor elvégeztem a nyolcadikat. Mezőberényt nem szabadott elhagyni, munkakönyv nélkül pedig nem lehetett munkát vállalni. Viszont munkakönyvért csak Békéscsabán lehetett folyamodni. Kuun Luluval, egy kitelepített osztálytársammal (szegény grófok voltak azok, erdélyiek) kitaláltuk, hogy mi bemegyünk, mint a többiek, mintha gimnazisták lennénk – hát nem volt ránk kiírva, hogy mi nem vagyunk azok, – és megszerezzük azt a munkakönyvet. Ez azért örült nagy marhaság volt tulajdonképpen, mert ha ez kitudódik, apámat egyből leinternálják, ha engem nem is. Megtettük, meg is kaptuk, nagyon rendesek voltak ott, meg lehetett várni, nekünk kiállították a munkakönyvet, jöttünk haza hát boldogan. Nagyon megijedtek a szüleim, de ugyanakkor azért jó volt, hogy legalább egy

embernek volt munkakönyve. Akkor én tizennégy évesen azzal elmentem és volt egy tél, amikor én tartottam el őket, mert nem volt semmink és csak én tudtam dolgozni. Annyira más gondolkozás volt, nem volt az, hogy a most adjál pénz, mert nekem ez kell vagy az kell, képtelen ötlet lett volna ez. Nem azért, mert én jó vagyok, a többiek is így voltak.

Persze valamire mindig fel kell vágni: mi akkor egymás között megcsináltuk a wigwambrigádot. Csomó fiatal, 15–16 évesek akik együtt dolgoztunk. És akkor arra kellett felválni, hogy ki a szegényebb, mondjuk nem volt nehéz... Élesztőpástétomos kenyeret ettünk, mert az volt a legolcsóbb és azt eleinte még tejjel csinálták az asszonyok, de akkor már az egyikünk jött és azt mondta, hogy mi már ott tartunk, hogy csak vízzel csinálta anyám – úúú, nagyon imponált, hogy ő a legszegényebb! Az volt a legelőkelőbb, aki a legszegényebb volt.

Akkor a kitelepítés után Pestre nem lehetett jönni, mert az úgy volt, hogy öt évig kellett Pesten dolgozni ahhoz, hogy valaki megkapja a jogot. Természetesen lakást, semmit nem adtak vissza. Mi Sztehlo Gábor segítségével kaptunk egy padlásszobát az evangélikus papnék otthonában, annak fejében, hogy a mamám ott főz meg takarít. Tizenöt vagy húsz özvegyasszony volt ott, egy öregotthon volt ez. Nagyon hideg tél volt '53 tele, novemberben jöttünk fel, és nálunk nem lehetett fűteni, csillámlott a fala annak a padlásszobának, ahol laktunk. Apám akkor éjjeliőr volt, mint ahogy az szokás volt akkor már az ilyen levitézlett embereknek, és ezért kapott pufajkát. A pufajkát éjszakára azért letette maga mellé, és olyan hideg volt, hogy az megállt, mint egy ember, csillogott rajta a jég. Így laktunk, napközben nem voltunk ott, de mégis aludni oda mentünk. Ott laktunk egy évig, de a következő novemberben kisütötte az állami egyházügyi hivatal, hogy mi kitelepítettek voltunk, behívták Sztehlo Gábort, hogy ő azt tudott erről – ha ezek egy héten belül nem hagyják el azt a szobát, akkor őt is kirúgják. Anyám mondta, hogy azonnal kimegyünk. Hideg volt, esős november, és akkor tíz napig voltuk hajléktalanok. Kirakták a cuccunkat valami ponyvaszerűségben, de megengedték, hogy azt a kertbe tarthatjuk, amíg találunk lakást. Nagyon nehéz volt, minden kecskeól ki volt adva Pest környékén a volt kitelepítetteknek. Imádkoztunk, itt-ott dekkoltunk, éjszakánként egy-egy rokonnál, aki nem volt kitelepítve, aludtunk, de annak is veszélyes volt, nekünk is, tehát úgy kellett ki-slisszolni az ajtón, hogy észre ne vegyék. Apám szerencsére májgyulladásra kapott és kórházban volt, mi látogattuk és mondta, hogy már jobban van, jajjjaj, ne legyél jobban, legyél inkább beteg, mondtuk neki, mert neki legalább van fődél a feje felett; azon izgultunk, hogy ne gyógyuljon túl hamar. Hallottuk aztán, hogy Kistarcsán az egyik házban van egy kiadó szoba és oda elment anyám és leült tizenegyediknek, tízen ültek előtte. Ez egy öreg ápolónő volt, egy nagyon jóindulatú, rém helyes özvegy öregasszony, akinek két szobája volt és az egyiket kiadta. Azt mondta, hogy mindegyiket végighallgatta, volt közte kitelepített, meg

fiatal házaspár, meg ez, meg az, és hát anyám is elmondta, hogy nincs hol laknunk. Azt mondta az asszony, hogy másnap mindannyian menjenek vissza és akkor mind visszamentek és anyámat választotta, mert azt mondta, ennek van a legnagyobb szüksége rá. Borzasztó boldogok voltunk, beköltöztünk – úgy éreztük, – hogy egy palotába, pedig egy szoba volt csupán, se fürdőszoba, se konyha, de volt egy kis melegítő meg volt egy vaskályha.

Én akkor már elkezdtem dolgozni, felvettek egy festedébe gépírónőnek. Egész jól ment a dolog, bár alig két fillért kerestem, de mégis azért valami volt. Hiába mondják, hogy akkor kötelező volt a munka, azért nem volt könnyű munkát találni. Én mindig beírtam, hogy apám lótenyésztési felügyelő volt, ami igaz is, mert ez volt a polgári megnevezése. Hát azt nem mondtam, hogy katonatiszt is volt, se azt, hogy ki voltunk telepítve, de valahogy nyilván mindig megtudták.

Volt egy nem is közvetlen főnököm, de az is diktált nekem, egy Zölderdő elvtárs, egy nagyon primitív zsidó volt, ami zsidóknál ritka, mert általában eszesek és tanultak. Bunkó is volt, tele is volt gyűlölettel, hát biztos is, és megértem, hogyha kiírtják a családját és ő hazajön, ezt nem lehet rossznéven venni, tele van gyűlölettel. Egyszer ez a Zölderdő elvtárs diktált nekem, szeretett idegen szavakat használni, nagyon rosszul, de az nem baj, és valamire azt mondta, hogy irreális. Én nem szóltam semmit, de a leírásba úgy írtam, hogy irreális. Mit diktáltam én magának? – hördült föl. Akkor tizenhat éves voltam, hát gondoltam, hogy ilyen a jó gépíró, és ő üvöltött, hogy ő azt mondta, hogy irreális és én erre azt mondtam, hogy de hát Zölderdő elvtárs, én úgy tudom, hogy az irreális. Kirúgtak emiatt. Hülye voltam, rá kellett volna hagyni, de lehet, hogy azóta is ott lennének mint gépíró. Kirúgtak, és akkor behívtak a személyzetre, hogy én ellentmondtam a Zölderdő elvtársnak. Hát mondtam, én otthon is azt hallottam, hogy az irreális. Mondtam a személyzetisnek, hogy én eddig is fizikai munkás voltam, én ehhez értek, építkezésen is dolgoztam, ne tegyenek egészen ki, mert olyan nehéz munkát találni, vigyenek ki egy telepre fizikai munkásnak. Tizenhattól huszonöt éves koromig ott voltam kint egy festéklepen.

[...] Közben esti gimnáziumba jártam már, azért azt akartam, legalább érettségim meglegyen, és talán huszonhárom voltam, mikor leérettségiztem. Egyszer egy héten kellett menni azért Kistarcsáról másfél óra volt, mire beértem egyáltalán, szóval három óra, minden nap három órát utaztam, azalatt viszont mindig olvastam, úgyhogy azért az jó volt. Az osztályból egyre sem emlékszem, hát olyan különböző dolgozó emberek voltak, idősebbek, fiatalok, volt egy akkori katonatiszt, egy kommunista katonatiszt is, olyan ötven év körüli volt és nagyon jó indulatú, de rendkívül buta ember. Ez a buta ember, akit azért átengedtek persze, nem lehetett egy katonatisztet buktatni, akkor ő előttem felelt az érettségim. Hárman ültek ott a biológiatanár meg ketten, akik ellenőriztek, és akkor azt, hogy az agy, arra kellett volna valahogy rájönni, hogy azt a szót kimondja, hogy az agy. És hát kér-

dezte tőle a tanárnő, hogy maga mit használ már itt tíz perce, azt mondja az ös-szajamat. Hát az agyát kellett volna, azt használja, hát szóval ilyen osztálytársaim voltak. De hát ez azt jelenti, hogy semmiféle gimnáziumi emlékem nincs, se osztálytársakról, se szép emlékek, mert az ember holtfáradtan ment este, és akkor még Kistarcsára kimászni abba az egy szobába, ahol egymás hegyén-hátán laktunk. Nem tudom, de valahogy sokan voltak akkor így, és azt nem tartottuk olyan ször-nyűségnek.

[...] Kádár-idő alatt viszont, egyszer nagybátyám, aki bennünket hazahívott, hogy milyen jó lesz majd itthon lenni, és ő meg következő évben disszidált, átúszt a fél Fertő tavat meg minden, szóval szörnyű körülmények között, az Ausztriában élt és már osztrák állampolgár volt és egyszer hazajött karácsonyra. Jött hozzánk oda Kistarcsára, abba kis szobába, ami nagyon kedélyes volt, a kis nyitott kályhá-val, és ott volt az a három fekhely meg egy asztal, de mi nagyon szerettük, ez volt az egész úgynevezett lakás, és ő azt mondja, hogy gyerekek, hát ti itt éltek, így nem maradhattok, legyen már valami. Akkor hatvanhétben én már jól kerestem, és ő azt mondta, hogy kifizeti a lakás felét. [...] És akkor jelentkeztünk és be is fizettük és az alattunk levő, ő akarta volna ezt, hogy hát szebb a kilátás, meg hát ő egyedül van, menjünk mi a kétszobásba, de nem volt annyi pénzünk. Na hatvanhétben, ak-kor egy év alatt ez fel is épült szépen, és olyan végtelen boldogság volt. Ebből lát-szik, hogy mennyire relatív, hogy abból a nagy sok hosszú nyomorból, mert azért az nem nyomor, de hát mondjuk egy szobába egy felnőtt nőnek az öreg szüleivel, az nem volt egy nagy kéj. És nem volt fürdőszobánk, én a festedébe ugyan meg tudtam fürödni, mert ott volt olyan nagy kád, festőkád, munka után mindig a nők, kádba, egy kádba belementünk négyen, megfürödtünk a nagy festőkádba, úgyhogy mondjuk énnekem ez megvolt, de azért lavórba mosakodtunk tizenöt vagy tizenhat évig, amíg ott laktunk. [...] Na és akkor ide beköltöztünk, karácsony előtt három nappal, és már a bejgliket meg is sütötte mamám, karácsony este már volt karácsonyfa, bejgli, minden volt. Egy kórházból kiszuperált ágysodronyunk volt, azt egyszer egy vastelepen vettük, mert nem volt fekvőhelyünk más, és az alatt volt három téglá, tehát négyszer három, tehát tizenkét téglá volt egy ágy alatt, hát jó volt. Szóval elég kényelmes volt, azon matrac volt, és jövünk, és költözünk. És a Melinda néni, aki sokáig élt Belgiumban, a két háború között, és ott az a szokás, hogy ha költöznek, akkor egy szép virágot kell vinni, cserepes virágot. Hát egy nagy cserepes virággal beállít, nézi, hogy mi az, hogy építkeztek ti még, hogy itten tég-lák, mondom nem, az az ágy láb, ágy lába, harminchat téglát kellett felhozni, mert ugye háromszor tizenkettő volt. Hát inkább egy ágyat kellett volna hozni, mint egy virágot hozni nekünk!

Mi olyan szegénységben indultunk, és ahhoz képest aztán én jól kerestem, itt feléltünk egy kicsit, meg ezt tudtunk venni, meg azt tudtunk venni, és talán két év múlva, egyszer csak a rendőrség behívja apámat, tehát mondjuk olyan hetven-

ben, behívja apámat és hát a frász ránk jött, hogy már megint mit akarnak ezek, azért az ember ugye így beszélt róluk. Akkor bemegy, jön haza nagy peckesen, és azt mondja, hogy mi már olyan gazdagok vagyunk, hogy tőlünk már lopnak. Kiderült, hogy betörték a pincébe, egy fiatal fiú és valamilyen tréningruhát vagy mit ellopott és néha ott aludt a mi pincerészünkben, hát mi nem vettük észre. És hogy kérdezzék apámat, hát hogy akarja-e, hogy megbüntessék, vagy akarja-e, hogy visszaadja a tréninget, dehogy, csak menjen haza a gyerek, valami tizenhat éves fiú, srác, valamilyen otthonból jött. És jött nagy peckesen apám: olyan gazdagok vagyunk, hogy tőlünk már lopnak. Óriási dolog volt, hogy saját lakásunk van. Primitív volt, mint a fene és egymás hegyén-hátán voltunk, de mindenki valami másnak örült, anyám a konyhának, apám a fürdőszobának, én a terasznak. Szóval rettentően élveztük az egész dolgot, és akkor egyszer, apám olyan fűrő-faragó ember volt, mindig szeretett valamit csinálni, és akkor úgy ült ottan, és semmit nem csinált. Hát mondom, mit csinál? Mert én magáztam a szüleimet, azt mondja, hogy: lakom. Hát az olyan, az olyan jó: lakom, abba benne volt az egész húsz év üldöztetése. Lakom.

[...] Na és aztán lassan meghaltak a szüleim is. Énnekem tulajdonképpen hat éves koromban volt utoljára külön szobám, mert akkor volt egy gyerekszobám, és negyvennyolc éves koromban lett újra külön szobám, addig nem ismertem azt, hogy egy szobában csak én alszom, vagy csak én vagyok. Azért az is egy, jellemző arra a korra, nem? Nem csak a legügyetlenebb, ez nagyon így volt, nagyon sokunkkal. A kitelepítésben az volt rossz – jó, mondjuk nem lehet a holokauszthoz hasonlítani, mert nem öltek meg, de – azért mindenünket elvették, és az utána következő tizenöt év, mire az ember újra talpra állt, az volt a nehéz.

[...] Sokat dolgoztam és mindig ilyen este későn értem haza, és fáradt voltam, de más az, hogyha valaki olyan nagy ambícióval megy. Nem nagyon tehetek szemrehányást a szüleimnek, a kitelepítésbe kirakták oda őket és mindent elvették tőlük, a nyugdíjat megvonták. A szüleim nem vették annyira tragikusan, mert bohémek voltak és aztán édesanyám később meg is tért, és az apám is olyan rendes ember volt, de hát azért őket is meghurcolták – de nem, nézd, hát azért nem gázosítottak el bennünket. Tudod, ezt egy kicsit megértem, túl sokat erőltetik ezt a holokausztot az én ízlésem szerint, mert nem ismernek határt és az ellenkezőjét fogja szülni, még aki nem volt antiszemita, az is az lesz, de megértem azt, hogy azért az még borzalmasabb, nem? Bár az tartott egy évig, vagy kettőig, sokan visszajöttek, és nekik már egyformán, egyfolytában jobb volt, mint nekünk. Mert pénzük volt, mert kaptak milliószor kárpótlást, satöbbi, satöbbi, jó, az egy más dolog. Igen-igen, persze, az életükért kellett rettegni. Én megnéztem két vagy három ilyen holokausztfilmet is és kitettem magam annak, hogy tényleg nézzek, szembesüljek vele és mint magyar és én elismerem, és a magyarságnak is van felelősége, borzasztóan vétkezett, de személyesen kép-

telen vagyok bűnbánatot érezni, hatéves voltam, nem tudok bűnbánatot érezni személyeset. [...]

Volt egy zsidó barátnőm, az anyám legjobb barátnője az őket mentette, egy testvérpárt, és aztán nála is maradt, a férje is zsidó volt. Az gyűlölte ezt a volt úri világot, pedig hát ő is, hát az apja úgynevezett földbirtokos volt, bérlő is volt, és ő is tanult nő volt. Hogy az borzalmas, az a vidéki dzscentri, annál rémesebb nincs és minden, elég tapintatlanul, mert a szüleim, az anyám is ilyen vidéki dzscentri családból származott. Apám kevésbé, mert ő örmény származású magyar volt, a tizenhetedik század óta már Erdélyben éltek, és nemességet is kaptak, de azért örmény származású volt és egy kicsit inkább polgári gondolkozású. Anyámnak az anyja, a nagymama, aki a kitelepítésben halt meg, az volt ilyen. Ő földbirtokos lány volt és alispán volt az apja meg nem tudom mi, szóval ez a fajta. Aki nem volt antiszemita kifejezetten, de azért nem örült volna, hogyha zsidó jön a családba. És azt mondja a Lenke, mégis felelőségetek van, minden kereszténynek, hogy nem állatok ellen és engedtétek, hogy a zsidókat vidékről elvigyék. Te, mondom, Lenke, én úgy emlékszem, hogy nagyon jóba voltál a szüleinkkel és nem emlékszem, hogy ötvenegy június tizenkilencedikén leálltál volna a Hunyadi János utca öt elé és odaálltál volna az ÁVÓ-sok, a felfegyverzett ÁVÓ-sok elé, hogy nem vihetik el a családot. Jól emlékszem? Így mondtam neki. Felfegyverzett német, meg tróger nyilasokkal mit lehetett csinálni? Szóval nem mindenki volt olyan nagy kurázi. Én egyszer kérdeztem a szüleimet, hogy miért nem mentettek zsidókat, azt mondták, hogy senkit nem ismertek ott lent Erdélyben, hát egy faluban laktak, nem ismertek senkit. Nem is tudom, hogy lehetett volna egy katonatisztnak, azt nem tudom, mindegy, szóval nem ismertek senkit.

[...] Nagy társaság voltunk ugye Mezőberényben, a kitelepítésben, csupa egyívású, és akkor, mikor feljöttünk, az szétment egy kicsit, de még akkor azért összejártunk, aztán jött ötvenhat, én pont tizennyolc éves voltam, és ezeknek a kilencven százaléka disszidált, az összes ismerősömnek és barátomnak. Rengetegen disszidáltak, ez volt az a korosztály, mindenki, a bátyámtól kezdve mindenki kiment ötvenhatban, mi is gondolkoztunk, aztán mégsem, azt mondták a szüleim, ők már öregek, hogy most kezdjük előről.

– *Miért mondta a kitelepítésre, hogy élete „kedves szakasza” volt?*

Azt azért mondtam, mert tizenháromtól tizenöt éves koromig voltam ott. Rettentően élveztük, no persze nem annyira munkát, hanem hogy ott aztán volt társaság, mert nagyon sok ilyen fiatal volt, hozzánk hasonló. Abban a helyzetben volt tragiko-komikum, valami komikus volt az egész helyzetben és főleg, hogy azt a felhőtlen közösséget, azt az összetartozást soha az előtt és soha azután még hívők között sem éreztem, mint ott. Mert közös volt a sorsunk, közösen voltunk szegények, mindenki. Emlékszem, hogy télen úgy összegyűltek nálunk. Először a Wágnernénál laktunk, de annak volt egy örült fia – ott is beltenyészet volt, a

németek egymás között, a tótok egymás között, a magyarok egymás között házasodtak, elég sok ilyen nyomott alak volt. Ez egy ilyen huszonnyolc éves fiú volt, fürdőnadrágban volt, nagy szakállal és egy balta volt a kezében. A WC mellett álldogált egész nap és időnként letérdelt és lőtt azzal a baltával, szóval teljesen örült volt, de azt mondták, hogy nem veszélytelen, mi meg nem mertünk WC-re menni a mamámmal. Olyan hátul volt amúgy is, hogy egy kitelepített elnevezte a WC-t végcélnak, mert olyan messze volt az a fabódé. Na és akkor apám bement a párttitkárhoz, a Zieglerhez, az örült habzó szájú kommunista volt, egy kiugrott pap, szörnyű, nem is volt egész normális, és az kegyetlenül bánt a kitelepítettekkel, és bement hozzá, hogy hát nem tudna egy másik szobát kiutalni, mert hát a feleségem meg a kislányom fél ettől az örült embertől. Azt mondja, tegeződve mondta neki, hogy rohadt kutya, kapitalista, mindent mondott, takarodj a szemem elől, örülj, hogy nem egy kecskeóiba tesznek.

Egy évig ott laktunk, de aztán átköltöztünk oda, ahol egy picit fizettünk, egy magyar házba, ott volt már egy kis szobánk, volt benne egy búbos kemence, ami különben a legjobb fűtő fűtési mód a világon. Anyám fűtötte minden reggel, egész nap meleg volt, közben szellőztettünk, remekül lehetett benne sütni, szóval nagyon jó dolog. Na és ott összegyűltek, ilyen öreg nyugdíjasok, anyám megszervezte az egyik kitelepített társunkkal, egy asszonnyal, hogy azok, akik már nem tudtak dolgozni és nem volt nyugdíjuk és nem volt gyerekük, sehol, szóval voltak ilyenek, hogy hát ebédet kaptak, mert nem volt mit enniük, hát kirakták oda őket minden nélkül. A parasztoknak se nagyon volt persze. Akkor aztán jöttek hozzánk, a téli estéken, nem volt televízió, rádiót.

A legnagyobb luxus ott a bicikli volt, a következő évben küldött egy nagybátyám egy nagyon ócska biciklit, de hát akkor azt úgy éreztem, mint egy Mercedest. Az nagy különbség volt biciklivel, tíz kilométerre volt a Körös, ahová jártunk dolgozni egy ideig nyáron. Aztán azért volt vidám, mert megcsináltuk ezt a wigwam brigádot, és minden ebédidőben jó nagyot úsztunk a Körösbe, nem tudom, élvezték az egészséget. Hát a felnőttek talán nem, de mi igen. Akkor azért ott is nagyon különbözőek voltak, mert voltak, akiknek volt még pénzük valahonnan, valahogy, vagy küldtek a rokonok nyugatról vagy én nem tudom hogyan. Volt olyan, aki nem dolgozott és csak bridzsezett és piros körmökkel járt, azt nem szerettük azért, az nem passzolt oda valahogy. Néhányan meg tudták tenni, hogy nem dolgoznak, mert külföldről küldtek ételcsomagot meg mindent. Nem volt ilyen értelemben kötelező dolgozni, egy bizonyos kor után már nem volt kötelező. De hát a mi ismerőseink, akikkel mi úgy összejöttünk, az mind dolgozott.

Mi egyszer megszerveztük a negyvenéves találkozót, az kilencvenegyben volt, akkor még elég sok embert össze tudtunk szedni, hát az akkori gyerekek voltak most már olyan jó ötvenesek, ötven és hatvan között. Már az ötvenéveset már nem nagyon lehetett megszervezni. Az öregek azok mind kihaltak, közben meg ugye

nem szabadott, az tilos volt, azt nem lehetett. Ha próbáltunk valamit, arra a rendőrség rögtön rácsapott. Hát egy-kettő, akivel úgy barátilag összejött az ember, de nem, nem lehetett.

A hortobágyi kitelepítettek, azok sokkal nehezebben voltak és azok nem ilyen volt középosztálybeliek, hanem vagy arisztokraták, hát egy páran arisztokraták voltak, de arisztokraták már nem nagyon voltak Magyarországon, vagy parasztok, munkások is, mindenféle a határszélről. A hortobágyiak azok sokkal többet szenvedtek, mint mi, mert azok lóakolban voltak, és együtt, úgyhogy azok megszervezték magukat és azoknak a védőszárnya alatt volt múltkor egy rendezvény a MOM-ba. Főleg róluk volt szó, ezekről nem volt. Voltak olyanok is, akik nem hortobágyiak voltak, hanem budapesti kitelepítettek, és mindegyik azt mondja, hogy nem a kitelepítés volt nehéz, hanem az utána lévő tizenöt év. Tudod, mert azért lakáshoz jutni, munkához jutni, egyáltalán, életet felépíteni, az sokkal nehezebb volt.

Budapest, Margitsziget (1938)

Békeangyal (1938)